

Operační systémy 1

Úvod do operačních systémů

Petr Krajča

Katedra informatiky
Univerzita Palackého v Olomouci

- email: petr.krajca@upol.cz
- přednáška/konzultace: pátek 11:30 – 13:00
- konzultační hodiny
 - středa 12:00 – 13:00
 - alternativně emailem nebo po předchozí domluvě
- www: <http://phoenix.inf.upol.cz/~krajcap/courses/2026LS/XOS1/>
- rozšiřující texty a praktické úkoly (nepovinné, ale užitečné)
- **není možné pořizovat obrazové a zvukové záznamy přednášek bez předchozího souhlasu vyučujícího**

- Keprt A. *Operační systémy. 2008*
- Keprt A. *Assembler. 2008*
- Silberschatz A., Galvin P.B., Gagne G. *Operating System Concepts, 7th Edition*. John Wiley & sons, 2005. ISBN 0-471-69466-5.
- Tanenbaum A.S. *Modern Operating Systems, 2nd ed*. Prentice-Hall, 2001. ISBN 0-13-031358-0.
- Stallings, W. *Operating System Internals and Design Principles, Fifth Edition*. Prentice Hall, 2004. ISBN 0-13-127837-1.
- Bovet D., Cesati M. *Understanding Linux Kernel, 3rd ed*. O'Reilly, 2006. ISBN 0596005652.
- Solomon D.A., Russinovich M. E. *Windows Internals: Covering Windows Server 2008 and Windows Vista*. Microsoft Press, 2009. ISBN 0735625301.
- Jelínek L. *Jádro systému Linux: kompletní průvodce programátora*. Brno, Computer Press, 2008.

■ abstrakce HW

- vyvíjet software na míru jednoho HW náročné/neefektivní (obvykle); hardware je neuvěřitelně složitý
- operační systém – rozhraní mezi HW a SW
- **operační systém poskytuje abstrakci nad daným hardwarem** (+ jazyky vyšší úrovně)
- v konečném důsledku několik úrovní abstrakce

Vrstvy HW/SW

- 1 hardware
- 2 operační systém (OS)
- 3 standardní knihovna (libc, CRT)
- 4 systémové nástroje
- 5 aplikace
 - jádro OS vs. aplikace
 - hranice mezi vrstvami nemusí být ostré
 - situace se komplikuje – virtualizace, běhová prostředí
 - další funkce: **operační systém zajišťuje správu zdrojů** – sdílení času (CPU, zařízení), místa (paměť, disky)

- 1. generace (1945 – 1955): relé, elektronky a program „zadrátovan“ do počítače
- 2. generace (1955 – 1965): tranzistory, děrné štítky, dávkové zpracování a FORTRAN
- 3. generace (1965 – 1980): integrované obvody, IBM System/360 a minipočítače PDP
 - multitasking
 - timesharing (CTSS – MIT)
 - současná práce více uživatelů, ale pořád prvky dávkového zpracování
 - spooling (sdílení periferií)
 - virtuální paměť; první síť
- 4. generace (1980 – současnost): vysoký stupeň integrace; Intel 8080, x86; CP/M, DOS, Windows 95/NT, Unix, GNU/Linux
- 5. generace (1990 – současnost): mobilní OS; Android, iOS

Podle určení

- Mainframy – OS/400, zOS
- Serverové/Multiprocesorové – *BSD, AIX, GNU/Linux, HP-UX, macOS (Darwin), Solaris, Windows NT, ...
- Desktopové – *BSD, GNU/Linux, macOS, Windows NT, ...
- Realtime – VxWorks, QNX, ...
- Distribuované
- Mobilní zařízení – Android, Bada, Blackberry OS, iOS, Symbian, Windows Phone, WebOS, Windows 10 Mobile, ...
- Experimentální/výukové – Minix, Plan 9

Historické záležitosti

- CP/M, MS-DOS, Windows 9x
- BeOS, Mac OS (classic), OS/2

John von Neumannova architektura

- CPU (ALU, řadič)
- paměť **společná pro program i data** (vs. harvardská architektura)
- vstup/výstup
- sběrnice (řídící, adresní, datová)
- instrukce procesoru jsou zpracovávány v řadě za sebou (není-li uvedeno jinak)

Obecná struktura CPU

- Aritmeticko-logická jednotka (ALU) – provádí výpočty
- řídicí jednotka – řídí chod CPU
- registry – slouží k uchování právě zpracovávaných dat (násobně rychlejší přístup než do paměti); speciální registry obsluhující chod CPU: IP (instruction pointer), program status word (PSW, FLAGS), IR (instruction register), SP (stack pointer)

Instrukční sada (ISA)

- sada instrukcí ovládající procesor (specifická pro daný CPU/rodinu CPU)
- instrukce a jejich operandy jsou reprezentovány jako čísla \implies strojový kód
- každá instrukce má obvykle 0 až 3 operandy (může to být registr, konstanta nebo adresa místa v paměti)
- pro snazší porozumění se instrukce CPU zapisují v jazyce symbolických adres (assembleru)


```
00000000 <main>:
 0:   8b 4c 24 04      mov     ecx,DWORD PTR [esp+0x4]
 4:   b8 01 00 00 00   mov     eax,0x1
 9:   83 f9 00         cmp     ecx,0x0
 c:   0f 8e 0a 00 00 00 jle     1c <main+0x1c>
12:   f7 e9           imul   ecx
14:   83 e9 01        sub     ecx,0x1
17:   e9 ed ff ff ff  jmp     9 <main+0x9>
1c:   c3             ret
```


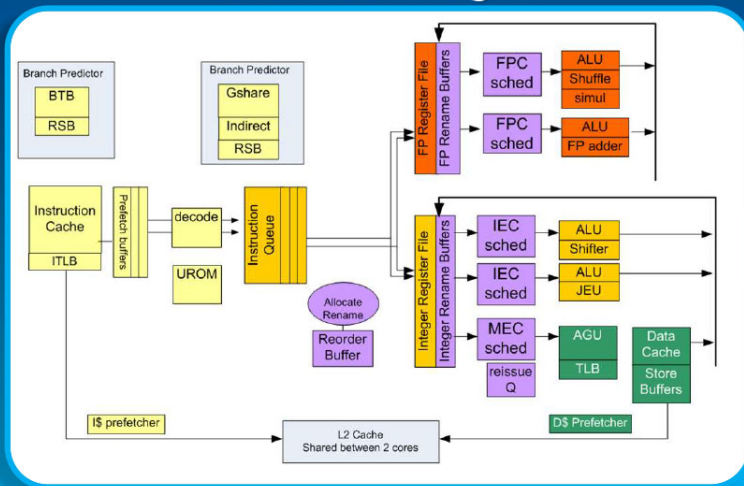
```
00000000 <main>:
  0:  9d e3 bf 88      save  %sp, -120, %sp
  4:  a0 10 20 01      mov   1, %l0
  8:  80 a6 00 00      cmp   %i0, %g0
  c:  04 80 00 06      ble  24 <main+0x24>
 10:  01 00 00 00      nop
 14:  a0 5c 00 18      smul  %l0, %i0, %l0
 18:  b0 26 20 01      dec  %i0
 1c:  10 bf ff fb      b   8 <main+0x8>
 20:  01 00 00 00      nop
 24:  b0 10 00 10      mov  %l0, %i0
 28:  81 c7 e0 08      ret
 2c:  81 e8 20 00      restore
```

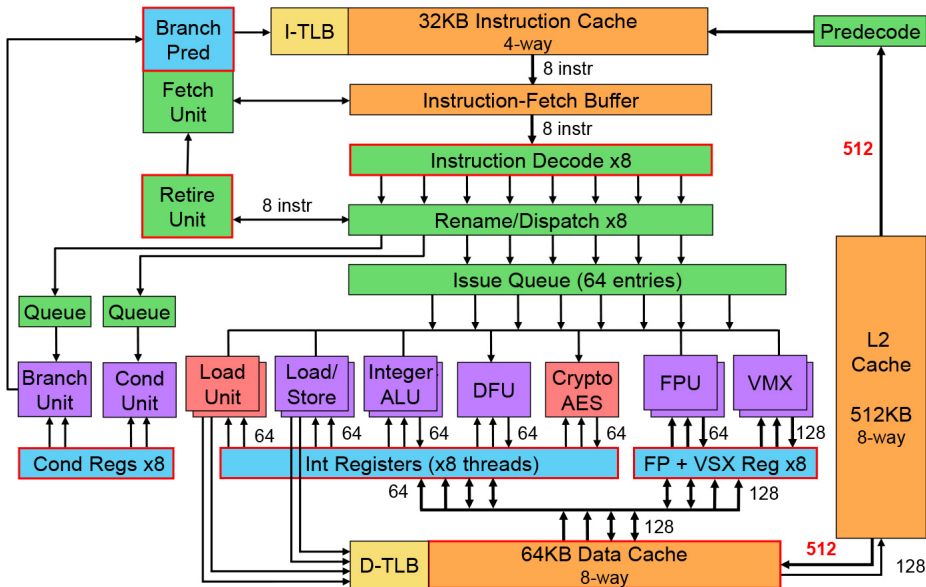

- instrukce jsou zpracovávány v několika krocích:
 - 1 načtení instrukce do CPU (Fetch)
 - 2 dekodování instrukce (Decode)
 - 3 výpočet adres operandů
 - 4 přesun operandů do CPU
 - 5 provedení operace (Execute)
 - 6 uložení výsledku (Write-back)
- pipelining – umožňuje zvýšit efektivitu CPU
- superskalární procesory – procesor může mít víc jednotek např. pro výpočty (FPU, ALU)
- je potřeba zajistit správné pořadí operací
- synchronizace, problém s podmíněnými skoky (branch prediction)
- Simultaneous multithreading (SMT): zpracování instrukcí více vláken v jednom cyklu

Instr. No.	Pipeline Stage						
	IF	ID	EX	MEM	WB		
1	IF	ID	EX	MEM	WB		
2		IF	ID	EX	MEM	WB	
3			IF	ID	EX	MEM	WB
4				IF	ID	EX	MEM
5					IF	ID	EX
Clock Cycle	1	2	3	4	5	6	7

Core Block Diagram

- postupný vývoj od 16bitových procesorů (Intel 8086/8088), přes 32bitové (Intel 80386, 80486, Pentium) až po 64bitové (AMD64, x86_64)
- velká míra zpětné kompatibility
- emulace starších režimů
- kompatibilita na úrovni instrukční sady
- podobné instrukce (s novými modely přidávány další instrukce)
- rozdílné velikosti registrů

- obecně použitelné registry jsou 16bitové
 - AX (Accumulator) – střadač pro násobení a dělení, vstupně-výstupní operace
 - BX (Base) – nepřímá adresace paměti
 - CX (Counter) – počítadlo při cyklech, posuvech a rotacích
 - DX (Data)
 - tyto registry lze rozdělit na dvě 8bitové části reprezentované jako registry AH, AL, BH, BL, ...
- DI (Destination Index), SI (Source Index) – přenos dat adresa cíle a zdroje
- BP (Base Pointer) – adresace parametrů funkcí a lokálních proměnných
- SP (Stack Pointer) – ukazatel na vrchol zásobníku (adresa vrcholu zásobníku)
- IP (Instruction Pointer) – ukazatel na aktuální místo programu, adresa instrukce následující za právě prováděnou instrukcí, není možné jej přímo měnit (jen patřičnými instrukcemi)
- F(LAGS) – příznaky nastavené právě proběhlou instrukcí

- došlo k rozšíření 16bitových registrů na 32bitové
- pro každý 16bitový registr existuje jeho 32bitové rozšíření označené předponou E, tj. EAX, EBX, ECX, ESI, EDI, EBP, ESP, EIP, EF(LAGS)
- tyto registry spolu koexistují a sdílí místo
- obsahuje-li registr EAX hodnotu 0x12345678, pak AX obsahuje 0x5678, AL obsahuje 0x78 a AH 0x56
- význam registrů zůstává stejný jako v případě 16bitové architektury

- došlo k rozšíření 32bitových registrů na 64bitové
- pro každý 32bitový registr existuje jeho 64bitové rozšíření označené předponou R, tj. RAX, RBX, RCX, RSI, RDI, RBP, RSP, RIP, RF(LAGS)
- tyto registry spolu koexistují a sdílí místo (analogicky 16bitovým a 32bitovým registrům)
- význam registrů zůstává stejný jako v případě 16bitové i 32bitové architektury
- přibyly další registry R8, R9, . . . , R15, které mají svou 32bitovou část označenou jako RxD, 16bitovou část RxB a nejnižší byte je označen RxB (např. R8D, R8W, R8B)
- podle potřeby se kombinují 32bitové a 64bitové instrukce

- operandy instrukcí mohou být
 - r – registry
 - m – adresa místa v paměti
 - i – přímé hodnoty (konstanty), omezení na 32bitů
- paměť lze v jedné instrukci adresovat pouze jednou

```
MOV      r/m, r/m/i      ; op1 := op2
MOVABS   r, i            ; op1 := op2 může být až 64bitová hodnota
ADD      r/m, r/m/i      ; op1 := op1 + op2
SUB      r/m, r/m/i      ; op1 := op1 - op2
NEG      r/m             ; op1 := - op1
IMUL     r, r/m          ; op1 := op1 * op2
OR       r/m, r/m/i      ; op1 := op1 | op2
AND      r/m, r/m/i      ; op1 := op1 & op2
XOR      r/m, r/m/i      ; op1 := op1 ^ op2
NOT      r/m             ; op1 := ~op1
```



```
; do registru RAX uloži obsah RBX  
mov rax, rbx
```

```
; prevrati spodních 16 bitů v registru ECX  
xor ecx, 0x0000ffff
```

```
; přičte k registru cx hodnotu registru si  
add cx, si
```

```
; takto nejde -- nesedi velikosti registru  
add ecx, si
```

```
; vyneguje obsah registru edx  
neg edx
```


INC r/m ; $op1 := op1 + 1$

DEC r/m ; $op1 := op1 - 1$

SHL r/m, i ; $op1 := op1 \ll op2$ (neznaménková operace)

SAL r/m, i ; $op1 := op1 \ll op2$ (znaménková operace)

SHR r/m, i ; $op1 := op1 \gg op2$ (neznaménková operace)

SAR r/m, i ; $op1 := op1 \gg op2$ (znaménková operace)

ROL r/m, i ; rotace bitů doleva

ROR r/m, i ; rotace bitů doprava

- místo přímé hodnoty (konstanty) lze použít registr CL

- jednotlivé operace nastavují hodnoty bitů v registru RF, EF(lags)
- ne všechny instrukce mění všechny příznaky
- registr EF mj. obsahuje příznaky:
 - SF (sign flag) – nastaven, pokud je výsledek záporný
 - ZF (zero flag) – výsledek byl nula
 - CF (carry flag) – nastaven, pokud při operaci došlo k přenosu mezi řády
 - OF (overflow flag) – příznak přetečení mimo daný rozsah hodnot
- některé další příznaky:
 - TF (trap flag) – slouží ke krokování
 - DF (direction flag) – ovlivňuje chování instrukcí blokového přesunu
 - IOPL (I/O privilege level) – úroveň oprávnění (2 bity, pouze jádro)
 - IF (Interrupt enable flag) – možnost zablokovat některá přerušení (pouze jádro)

- lineární struktura s pevnou délkou a náhodným přístupem
- přímá adresa – ukazuje na pevně dané místo v paměti
- nepřímá adresa – před přečtením hodnoty se vypočítá z hodnot registrů podle vzorce:

$$adresa = posunuti + baze + index \times factor$$

- posunutí je konstanta
- báze a index jsou registry
- factor je číslo 1, 2, 4, nebo 8
- kteroukoliv část vzorce lze vypustit

- v assembleru se čtení/zápis do paměti zapisuje ve tvaru:
velikost [...]

- kde *velikost* může být (podle velikosti): BYTE, WORD, DWORD, QWORD

```
mov dword [rbx], eax  
add ax, word [rbx + rsi * 2 + 10]
```

- pokud lze odvodit velikost dat z použitých registrů, je možné velikost vypustit

```
mov [rax], ebx  
add ax, [rbx + rsi * 2 + 10]
```

- **Pozor!!!** `mov word [rax + rsi * 2 + 100], 42`

Dereference

```
mov eax, dword ptr [rbx]      ;; eax := *rbx
```

Pole

```
short *a = malloc(sizeof(short) * 10);  
_asm {  
    mov rbx, a  
    mov ax, [rbx + rsi * 2]      ;; ax := a[rsi]  
}
```


Strukturované hodnoty

```
struct foo { int x; int y; int z[10]; };  
struct foo *a = malloc(sizeof(struct foo));  
_asm {  
    mov rbx, a  
    mov [rbx], ecx          ;; a->x := ecx  
    mov [rbx + 4], ecx      ;; a->y := ecx  
    mov [rbx + rsi * 4 + 8], ecx ;; a->z[rsi] := ecx  
}
```


- adresa paměti `mem` je zarovnaná na `n` bytů, pokud je `mem` násobkem `n`
- z paměti procesor čte celé slovo (např. 32 bitů) \implies vhodné, aby čtená hodnota ležela na zarovnané paměti (rychlejší přístup, snazší implementace CPU)
- některé CPU neumožňují číst data z nezarovnané adresy (RISC), jiné penalizují zpomalením výpočtu
- hodnoty jsou zarovnávané na svou velikost, např.
 - `char` na 1B,
 - `short` na 2B,
 - `int` na 4B, atd.
- tzn. hodnoty typu `short` jsou v paměti vždy na adresách, které jsou násobky 2, hodnoty `int` na násobcích 4, atd.
- velikost struktur se obvykle zakrouhluje na 4 nebo 8B (směrem nahoru)

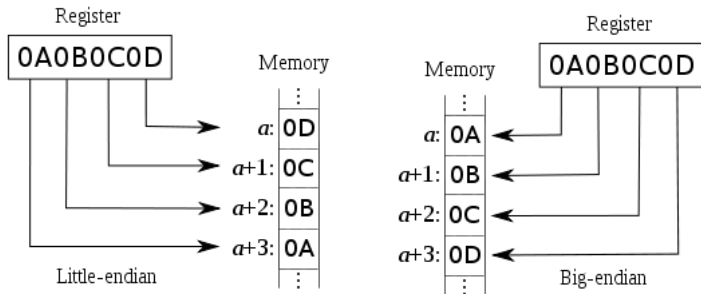

- Příklad:

```
struct foo {  
    char a;  
    /* mezera 3B */  
    int b;  
    char c;  
    /* mezera 1B */  
    short d;  
};
```

- toto je chování překladače; lze jej změnit (je-li to nutné)

- liší se mezi procesory \implies potřeba brát v úvahu při návrhu datových formátů a protokolů
- **little-endian**: hodnoty jsou zapisovány od nejméně významného bytu (x86, Amd64, Alpha, ...)
- **big-endian**: hodnoty jsou zapisovány od nejvýznamějšího bytu (SPARC, IBM POWER, Motorola 68000, ...)
- **bi-endian**: ARM, PowerPC, SparcV9, IA-64, ... (za určitých okolností lze přepínat)

- čísla jsou v doplňkovém kódu (zápornou hodnotu dostaneme tak, že provedeme inverzi bitů a přičteme 1) \implies snadná manipulace
- znaménkové a neznaménkové typy (`unsigned int` vs. `int`)!!!
- pokud se hodnota nevejde do rozsahu typu \implies přetečení/podtečení

```
char a = 127 + 1;           // => -128
unsigned char c = 255 + 1; // => 0
char b = -10 - 120;        // => 126
```

BCD (Binary Coded Decimal)

- čísla v desítkové soustavě 4b na cifru

ASCII (American Standard Code for Information Interchange)

- způsob kódování znaků
- původně použité 7bitové hodnoty (později rozšířeny na 8 bitů)
- řídicí znaky (CR, LF, BELL, TAB, backspace, atd.)
- národní abecedy – horní polovina tabulky, kódování ISO-8859-X, Windows-125X, atd.

Unicode

- znaková sada (definuje vazbu číslo \Leftrightarrow znak)
- několik tzv. *rovin* po 65535 znacích (v současnosti 110.000+ znaků)
- první rovina se nazývá základní (Basic Multilingual Plane, BMP) – znaky západních jazyků

UCS (Universal Character Set)

- způsob kódování znaků Unicode
- pevně daná velikost
- UCS-2 – 16 bitů na znak, odpovídá základní rovině UNICODE
- UCS-4 – 32 bitů na znak, všechny znaky UNICODE

UTF-8 (Unicode Transformation Format)

- kódování znaků s proměnlivou délkou
- zpětně kompatibilní s ASCII

bity	rozsah UNICODE	byte 1	byte 2	byte 3	byte 4	byte 5	byte 6
7	0000–007f	0xxxxxxx					
11	0080–07ff	110xxxxx	10xxxxxx				
16	0800–ffff	1110xxxx	10xxxxxx	10xxxxxx			
21	10000–1ffff	11110xxx	10xxxxxx	10xxxxxx	10xxxxxx		
26	200000–3ffffff	111110xx	10xxxxxx	10xxxxxx	10xxxxxx	10xxxxxx	
31	4000000–7fffffff	1111110x	10xxxxxx	10xxxxxx	10xxxxxx	10xxxxxx	10xxxxxx

UTF-16

- proměnlivá délka kódování
- rozšiřuje UCS-2
- varianty UTF-16BE or UTF-16LE
- Byte Order Mark (BOM) – umožňuje určit typ kódování (0xffef nebo 0xfeff)